

În cursul cercetărilor efectuate în 1967 în necropola plană romană a Sucidavei¹, s-a descoperit un mormînt al cărui inventar e deosebit de semnificativ din punctul de vedere al uzanței unor practici funerare în sec. IV e. n., reflectînd credințele și superstițiile unei epoci dominate pe plan spiritual de lupta dintre creștinismul triumfător și păgînismul persistent.

Este vorba de un mormînt dublu (M. 51), a cărui groapă la adîncimea de 1,80 m cu fundul ars, conținea resturile incinerate ale unui adolescent-adult și scheletul înhumat foarte prost păstrat al unui infans I (între 1 an și 2 luni – 1 an și 8 luni)², orientat vest-est. Ambele înmormîntări au avut loc în același timp: mărimea gropii ne indică că ea a fost săpată pentru cei doi defuncți; pe de altă parte starea precară de conservare a înhumatului se explică și prin faptul că el a fost depus în groapa cu fundul ars de puțină vreme. De altfel, craniul și dentiția copilului poartă evidente urme ale acțiunii temperaturii ridicate de pe fundul gropii încinse. Lîngă craniul copilului s-au descoperit un vas antropomorf de teracotă și două monede de bronz emise de Constantius II (dintre care una datată după 346 e. n., iar cealaltă între 351-354 e. n.)³. La picioarele

înhumatului s-au găsit un piron de fier și un fragment de vas ornamentat în relief cu o scenă dionisiacă. Prin modul dispunerii în mormînt, întregul inventar aparținea lui infans I.

Vasul antropomorf (vezi fig.) reprezintă bustul pe 3/4 al unei divinități feminine, așezat pe o bază scundă, ovală cu care face corp comun. Înalt de 0,18 m, vasul era acoperit cu un strat de culoare roșie și era prevăzut cu o tortiță care se prindea de spatele capului divinității. Aceasta poartă pe cap un polos înalt care corespunde cu gura vasului. Sub polos apare clar pieptănătura: părul redat în cosițe groase paralele, cu cărare pe mijlocul frunții, se strînge lîngă ceafă într-un coc rotund, bine conturat. Urechile complet ascunse de pieptănătură sînt împodobite cu cercei mici, rotunzi. Trăsăturile feței sînt exprimate într-o manieră delicată, plană, fără detalii inutile, prin contururi fine, fără treceri brusce sau redări pregnante, imprimînd chipului zeiței un aer de distincție și melancolie împinsă pînă la tristețe. Torsul este drapat într-un chiton fără mîneci, larg decoltat în jurul gîtului masiv și prins pe umeri cu cîte o fibulă rotundă. Drapajul este indicat într-un mod destul de schematic prin cute simetrice pe fața și spatele bustului. De menționat disproporția evidentă dintre capul mic și restul corpului.

Trecînd acum la analiza tipologică, stilistică și iconografică a vasului antropomorf descoperit la Sucidava, putem afirma următoarele: vasele antropomorfe ca atare constituie o categorie bine definită în cadrul ceramicii greco-romane. Nu vom intra în detalii privind produsele de acest gen, attice, elenistice și romane care cunosc o largă răspîndire în lumea antică. Vasul de la Sucidava

¹ Cercetările sistematice în această necropolă situată în vecinătatea de nord a așezării civile de la Sucidava au început în 1966 și continuă, rezultatele rîmînd inedite.

² Determinările antropologice au fost făcute de către Dr. Dardu Nicolaescu-Ploșor, de la Centrul de cercetări antropologice, București.

³ Monedele sînt de tipul Cohen², 44 (t. g.) și Cohen², 46. Moneda emisă între 351–354 este de tipul LRBC II, 1681. Determinări făcute de Gh. Poenaru-Bordea de la sectorul numismatic al Institutului de arheologie care va publica materialul numismatic o dată cu studiul integral al necropolei de la Sucidava.

se deosebește net de celelalte serii prin structura sa. Spre deosebire de acelea care reprezintă întotdeauna un cap sau cel mult un bust, vasul de la Sucidava întruchipează o formă (bustul pe trei sferturi) care se întâlnește mai frecvent în secolul al IV-lea e. n.⁴.

Din punct de vedere stilistic, la o primă vedere, ar părea că există la acest vas elemente contradictorii. O analiză mai atentă duce la concluzia că avem de-a face în fapt cu îmbinarea unor elemente recente cu altele mai vechi în care predomină cele clasice. Judecând în ansamblu ei maniera de reprezentare a imaginii divine imită pe cea întâlnită frecvent în secolul al II-lea e. n. care la rândul ei e tributară în unele privințe modelelor greco-elenistice: ne referim la chitonul larg decoltat care lasă dezvelite gâtul, umerii și brațele ca și la pieptănătură, care este și ea caracteristică acestui secol. Redarea expresiei figurii nu este departe de cea a modelelor clasice. Dar, în această imagine aparent clasică apar și elemente specifice secolului al IV-lea: în primul rând disproporția pregnantă dintre capul mic în raport cu masivitatea corpului care constituie o particularitate a unor opere de artă din epoca constantiniană⁵. În același mod poate fi privită și schematizarea drapajului ale cărui cute se pliază simetric pe bustul divinității. Pe de altă parte însăși pieptănătura care sub diferitele ei variante este proprie împărăteselor din secolul al II-lea (Faustina I, Faustina II, Lucila și Crispina) este reelaborată mai târziu, așa cum se constată pe portretele aparținând Helenei și în special ale Fausteii⁶.

Poate că existența acestor elemente noi ar părea să fie neconcludente din punct de vedere numeric sau valoric. Dar să nu uităm că e vorba de o imagine a unei divinități a cărei redare este legată în mod necesar de tradiția canoanelor clasice ale modelelor sacre anterioare.

Oricum, teracota de la Sucidava se integrează din punct de vedere stilistic în curentul neoclasic al epocii constantiniene. Într-un studiu relativ recent, Raissa Calza subliniază faptul că în această epocă se poate vorbi de o adevărată „renaștere” artistică în comparație cu secolul precedent, constatându-se o predilecție crescândă pentru moștenirea plastică a patrimoniului clasic. Cităm :

„Cu toate că sint incapabili de a evoca cu același elan conținutul creațiilor care au dominat umanitatea secole de-a rândul, artiștii secolului al IV-lea posedă totuși o suficientă abilitate tehnică pentru a putea respecta cel puțin forma exterioară a operelor pe care înțeleg să le reproducă, ajungând uneori la rezultate cu totul surprinzătoare pentru noi”⁷.

Viziunea estetică a neoclasicismului constantinian se manifestă cu o deosebită vigoare în special în domeniul artei minore. Nu este cazul să insistăm aici asupra diferitelor aspecte privind desfășurarea acestui fenomen artistic⁸. Ceea ce interesează este faptul că apariția lui în secolul al IV-lea a fost condiționată de o serie de factori proprii societății romane din epoca respectivă. În condițiile istorice ale lumii romane târzii, tradițiile păgâne își găsesc apărători și exponenți în păturile conservatoare ale societății reacționare înnoirilor din toate domeniile, inclusiv și acelor pe plan spiritual. Acest lucru se referă și în artă. În concretizarea imaginilor divinităților sale tradiționale, păgânismul secolului al IV-lea va recurge în mod deliberat la reluarea unor scheme artistice vechi din perioada sa de triumf, neoclasicismul devenind acum forma sa de mani-

festare în artă. Ținând seama de considerațiile expuse nu mai surprinde faptul că teracota de la Celei reprezentând o divinitate păgână, din punct de vedere pur artistic pare o creație foarte apropiată de clasic, deși datează din secolul al IV-lea.

În ceea ce privește identificarea divinității reprezentată de această teracotă, ea nu ridică probleme deosebite. Imaginea unei divinități feminine cu calathos pe cap, atribut al puterii infernale, cu expresia tristă a privirii, înveșmîntată cu un chiton decoltat și fără mînci aparține iconografiei stăpînei morții și a farmecelor, Hecate⁹.

Este vorba de tipul iconografic în care imaginea zeiței apare unică și nu triplă, cum este îndeobște cunoscută. Lipsa unor atribute, cum ar fi făcliile sau ciinele, nu poate constitui o obiecție dat fiind că prezența acestora nu este o condiție obligatorie în reprezentarea unei imagini divine. Pe de altă parte nu trebuie să pierdem din vedere că avem de-a face cu un vas antropomorf care limitează prin însăși structura sa maniera de redare a unei imagini. Atenția meșterului este concentrată, în vasele antropomorfe, în redarea elementului fundamental, adică a imaginii propriu-zise și nu a elementelor sau atributelor accesorii.

Pe de altă parte, în secolul al IV-lea, după cum vom vedea mai departe, Hecate este singura divinitate feminină infernală care persistă din vechiul panteon greco-roman și a cărei prezență într-un mormint este perfect justificată.

Prima problemă care se ridică este aceea a stabilirii semnificației depunerii unui asemenea „ex voto” într-un mormint de copil din secolul al IV-lea.

În primul rând, în tratarea acestei probleme trebuie să ne fie limpede concepția pe care o aveau anticii asupra cultului imaginilor. Ne vom rezuma, firesc, la perioada din care datează piesele descoperite la Sucidava și în special la concepțiile în acest domeniu ale neoplatonicienilor, a căror gândire filozofică și religioasă domină această perioadă. Pentru Plotin, Iamblichos și mai ales Proklos, în imaginea materializată sălășluiește natura sacră a zeițăii reprezentate¹⁰. Materia amorfă devine prin modelarea ei în imagini și simboluri, părtașă și purtătoarea spiritului divinității întruchipate. Theurgia împinge pînă la ultimele consecințe aceste principii: pentru ea materia din care sînt plămuite imaginile devine o materie magică păstrătoare a unor virtuți supranaturale¹¹. Se înțeleg urmările produse de vulgarizarea și exagerarea acestor concepții în credințele și superstițiile maselor: statuete, vase, amulete și alte obiecte, prin imaginile și simbolurile reprezentate capătă puteri magice, oculte, fiind folosite ca mijloace de influențare a destinului uman, în bine sau în rău.

Sub această lumină trebuie privită și apariția imaginii zeiței Hecate în necropola de la Sucidava. Semnificativ este faptul că această teracotă a fost depusă într-un mormint de copil ceea ce ne obligă să îndreptăm direcția cercetărilor noastre în domeniul concepțiilor filozofice și religioase ale antichității referitoare la moartea acestor ființe nevinovate. Or, există în antichitate credința larg răspîndită, derivată din doctrinele eshatologice orientale după care moartea unui copil este considerată ca un fenomen nenatural, accidental, care întrerupe brutal cursul firesc al unei vieți al cărui ciclu în ani era fixat de către destin (Fatum) încă de la naștere. Din această cauză, sufletele copiilor (ahores) alături de cele ale altor victime ale unei morți violente (biaeothanati) nu pot intra în Hades și sînt condamnate să rătăcească, fără a-și găsi liniștea eternă, pînă la împlinirea termenului fixat

⁴ Gisela M. A. Richter, *Greek Portraits, III, Collection Latomus, XLVIII*, 1960, p. 42; Grandjourn Clairève, *The Athenian Agora, VI, Terracottas and Plastic Lamps of the Roman Period*, Princeton, New Jersey, 1961, p. 3-5, 19 și în special Burger Alice, *Terrakotta ex-voto Gödrekereszturrol*, în „AE”, 95, 1, 1968, p. 13-28.

⁵ Calza Raissa, *Cronologia ed identificazione dell'Agrippina Capitolina*, în *Terracotte votive conservate nel museo provinciale campano ed in altre collezioni (à cura di Maria Bonghi Jovino)*, vol. II, Roma, 1963, p. 21.

⁶ Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Suppl. VI, 1935, col. 90 și urm. (s.v. *Haartracht* de Mark Stephan); Wessel Klaus, *Römische Frauenfrisuren von der Severischen bis zur Konstantinischen Zeit*, în „Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts”, 61/62, 1946/1947, col. 71-74.

⁷ Calza Raissa, *op. cit.*, p. 16.

⁸ Dintre ultimele studii referitoare la „neoclasicismul” din epoca constantiniană, menționăm în afară de R. Calza, capitolul consacrat acestei teme în *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale*, VI, 1965, p. 984-990 (s.v. *Arte romana*, VIII, red. F. Coarelli).

⁹ Pauly Wissowa... VII, 1912 (s.v. *Hekate* de Heckenbach) col. 2770 și urm., F. Lübkers, *Reallexikon des klassischen Altertums*, 1914 (s.v. *Hekate*), p. 442 și urm. Nu vom enumera aici toate imaginile publicate ale zeiței a căror iconografie este bine cunoscută. Menționăm însă în special, reprezentări din Tracia, în care Hecate apare într-un chiton fără mînci, ca și la Sucidava, de ex. în „Starinar”, XV-XVI, 1964-65, p. 249-250, fig. 51, XIX, 1968 (1969), p. 175-190.

¹⁰ Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, II, 1961, p. 525-527.

¹¹ Emile Jobbé-Duval, *Les morts malfaisants „Larvac, Lemures”*, Paris, 1924, p. 19 și urm.; Massonneau Eliane, *La Magie dans l'Antiquité romaine*, Paris, 1934,.; Becatti Giovanni, *Scavi di Ostia*, VI, Roma, 1967, p. 207-208.

de dăstîn pentru săvîrșirea vieții. Dar lipsite de fericirea vieții viitoare, după cum au pierdut-o și pe cea terestră, aceste suflete nevinovate devin crude, răzbunătoare, răufăcătoare¹².

Ecouri ale acestei credințe se găsesc și în doctrinele neopitagoreene și neoplatonice (ca de exemplu Porphyrios)¹³. De fapt, din aceste credințe care găsesc un larg răspuns și în superstițiile populare, izvorăște acea teamă care a terorizat sufletul antichității, teama față de spectre și spirite rele. Însăși religia oficială romană recunoaște existența acelor *lemures* sau *larvae*, cărora le consacra un cult. În calendarul roman între *Feriae* figurează *lemuria* la 9, 11, 13 mai, considerate ca *dies nefasti*¹⁴.

Teroarea față de spectre face pe cei vii să multiplice precauțiile pentru ca spiritul defunctului să nu-și părăsească mormîntul. Ceremonii și banchete funerare, ofrande, sacrificii, toate au ca scop să îmbuneze, în egală măsură, atât divinitățile infernale cît și spiritele morților. De asemenea depunerea în morminte a unor amulete, statuete, vase antropomorfe sau alte obiecte, constituiau de fapt, prin forța supranaturală cu care erau investite, conform concepției antice privind cultul imaginilor, mijloace de protecție a celor vii și de dominare a celor morți.

Hecate este o divinitate apotropaică: stăpîna spiritelor rele, ea are puterea nu numai de a le dezlănțui în lumea terestră dar are și autoritatea de a le împiedica acțiunile nefaste. Depunerea imaginii acestei zeițe în morminte are tocmai scopul să împiedice ca spectrul defunctului, care intră în suita ei, să treacă la o activitate destructivă.

Trebuie să menționăm că practica funerară de depunere a unor imagini ale Hecatei în morminte are o străveche tradiție. În necropola elenistică de la Rodos s-au descoperit statuete ale acestei divinități ca protectoare a celor morți¹⁵.

Revenind la Sucidava, interesant este faptul că în același mormînt în care a apărut teracota reprezentînd pe Hecate s-au mai găsit și alte obiecte a căror prezență poate fi explicată prin aceeași grijă unită cu teama față de soarta sufletului copilului defunct. Astfel pironul de fier (1=8,5 cm), conform aceluiași concepții antice, avea o funcție magică: el servea să împiedice spiritele rele să părăsească mormîntul pentru a chinui pe cei vii¹⁶. Descoperirea unui fragment de vas cu reprezentarea unei scene bachice (o parte din corpul lui Pan, ciorchine de strugure, vrejuri de viță) nu este de fapt surprinzătoare: este cunoscut și aspectul funerar pe care-l îmbracă cultul dionisiac începînd încă din cele mai vechi timpuri (în morminte din secolul III î.e.n. s-au descoperit vase ornate cu scene dionisiace) și pînă în epoca romană tîrzie¹⁷. Inițierea copiilor în misterele cultului dionisiac urmărea tocmai salvarea sufletelor, împiedicînd transformarea lor în spirite rele și asigurîndu-le totodată o viață viitoare plină de bucurii și plăceri, la care aveau drept adepții lui Dionisios¹⁸.

* * *

Atestarea existenței la Sucidava, în prima jumătate a secolului al IV-lea, atât a cultului zeiței Hecate cît și a celui dionisiac corespunde realităților care caracterizează viața religioasă a imperiului roman tîrziu. Ascensiunea creștinis-

¹² Există o bibliografie modernă, extrem de bogată în această problemă, bazată pe interpretarea informațiilor din operele unor autori antici ca Vergilius, Horatius, Tertullian etc. Amintim în special în afară de lucrările menționate ale lui Emile Jobbé-Duval, Massonneau Eliane, Nilsson, pe cele ale lui F. Cumont, *Lux perpetua*, Paris, 1949, p. 306–320 și *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1966, p. 281 și urm.

¹³ F. Cumont, *Lux Perpetua*, p. 371; Nilsson, *op. cit.*, p. 438, 446.

¹⁴ Massonneau Eliane, *op. cit.*, p. 41–46, Nilsson.

¹⁵ Giulandi Giorgio, *Artemis-Hekate una problema di tipologia nella scultura ellenistica*, în „Revue Archéologique”, 1969, 2, p. 272.

¹⁶ G. Bérard, *La nécropole gallo-romaine de la Calade à Cobasse (Var)*, în „Gallia”, XXI, 1963, fasc. 2, p. 295–306; A. von Doerselaer, *Les nécropoles d'époque romaine en Gaule septentrionale*, Brugge, 1967, p. 123.

¹⁷ Bonis B. Eve, *Késöhellenisztikus domborműves edéngesoport elterjedése a római tortományokban*, în „AE”, 79, 1, 1952, p. 23–32; A. Brühl, *Liber pater*, 1953, p. 309 și urm.

mului întîmpină o dîrză rezistență din partea religiilor politeiste tradiționale. De fapt secolul al IV-lea reprezintă o perioadă de tranziție între concepțiile păgîne și cele creștine, cu supraviețuiri și interferențe de credințe care duc la manifestări variate și complexe pe plan spiritual și artistic. Este cunoscut faptul că în calendarul lui Philocalus din 354 sînt menționate încă sărbători păgîne cum este cea închinată lui Hercules¹⁹. Frecvența edictelor imperiale din secolul al IV-lea cuprinzînd sancțiuni drastice împotriva formelor de manifestare ale păgînismului dovedesc tocmai proporțiile existenței lui. În edictele emise în 342, 356, 382, 391, 392, 395, 396 sînt repetate în mod obsedant măsuri privind interzicerea sacrificiilor, cultul imaginilor, venerarea idolilor, practicarea magiei²⁰.

Rezistența păgînismului se manifestă și pe plan ideologic. Doctrina filozofică și religioasă a neoplatonicienilor devine exponenta cea mai de seamă și apărătoarea cea mai înverșunată a păgînismului²¹. Printre zeitățile păgîne onorate de neoplatonicieni, Hecate ocupă un loc de frunte. Astfel, Porphyrios dă o serie de amănunte privind modul cum trebuie onorată imaginea Hecatei pe care o numește stăpîna demonilor²². Hecate apare și în opera ultimului mare reprezentant al neoplatonismului din secolul al V-lea, Proklos, care-i dedică un imn, considerînd-o zeița morții²³.

Adorarea acestei zeiței infernale în epoca romană tîrzie este documentată și prin alte mărturii literare și epigrafice. Dintre acestea menționăm informația lui Malalas cu privire la existența unui sanctuar subteran închinat Hecatei la Roma, în timpul domniei lui Dioclețian, la care se adaugă mențiunea lui Eusebios privitoare la sacrificiile aduse de Iulian Apostatul într-un templu aparținînd aceleiași divinități²⁴.

Într-o serie de documente epigrafice din sec. IV apar personaje care cumulează titluri sacerdotale aparținînd cultului atât al zeiței Hecate cît și cel al lui Liber Pater. Astfel Alfenius Ceianus Iulianus Camenius era în afară de „pater sacrorum Mithrae” și „hierophanta Hecatae archibucolus liberi”²⁵. La fel Gaius Magius Donatus Severianus este hierophanta atât al lui Liber cît și al Hecatei²⁶. Există de altfel la sfîrșitul secolului IV numeroase documente epigrafice și mărturii arheologice care atestă persistența cultului lui Dionisios în imperiul roman²⁷.

Cele două divinități, Hecate și Dionisios sînt printre ultimii reprezentanți ai pantheonului păgîn greco-roman în fața asaltului noii religii creștine. Prin prisma acestor considerații trebuie privite și descoperirile prezentate din necropola de la Sucidava: ele constituie încă o dovadă a persistenței unor vechi credințe păgîne în imperiul roman tîrziu. În plus, teracota reprezentînd pe zeița Hecate poate fi considerată pînă în prezent ca singura mărturie materială a imaginii acestei divinități din secolul al IV-lea, descoperită în imperiul roman tîrziu.

¹⁸ F. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire...* p. 281 și urm.; A. Brühl, *op. cit.*, p. 323–324.

¹⁹ Welin E., *Ara Martis in Campo. Zur Frage der Bedeutung und des Umfanges des Campus Martius*, în „Opuscula Romana”, I, 1954, p. 187–188.

²⁰ Edicte menționate în Codex Theodosianus (ed. Clyde Pharr, *The Theodosian Cod.*, Princeton, 1952: 16, 10, 3; 16, 10, 6; 16, 10, 8; 16, 10 11; 16, 10, 12; 16, 10, 13; 16, 10, 14).

²¹ În special F. Cumont în lucrările sale a subliniat rolul neoplatonismului ca doctrină filozofică și religioasă a păgînismului în imperiul roman tîrziu: *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929, p. 186–189, 326–328, *Lux Perpetua*, p. 371, Nilsson, *op. cit.*, p. 721 și urm. G. Becatti, *op. cit.*, p. 208.

²² Nilsson, *op. cit.*, p. 437.

²³ Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, *Die Hymnen des Proklos und Synesios*, în „Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften”, XIV, 1907, p. 272–295; Nilsson, *op. cit.*, p. 460–461.

²⁴ Despre adorarea zeiței Hecate în imperiul roman tîrziu: Pauly-Wissowa..., VII, 1912, col. 2770 și urm., Nilsson, *op. cit.*, p. 455.

²⁵ „CIL”, VI, 31940.

²⁶ „CIL”, VI, 507.

²⁷ Informații analizate de A. Brühl, *op. cit.*, p. 170 și urm.; Mărturii arheologice: Solomonson W. J., *Late-Roman earthenware with relief decoration found in Northern-Africa and Egypt*, în „Oudheidkundige mededelingen van de Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen”, Leiden, XLIII, 1962, p. 21–72; D. Srećević, *Novi nalazi Dacije*, în „Starinar”, N. S. XIX, 1968 (1969), p. 89–100, nr. 5. Pentru teritoriul țării noastre, I. Barnea, *O casă romană tîrzie de la Dinogetia*, în „SCIV”, 20, nr. 2, 1969, p. 259–260, fig. 6/1,7.